

ОСОБЛИВОСТІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПРИЯННЯ ОСОБИСТІСНО-ПРОФЕСІЙНОМУ САМОРОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

©Масич С. Ю.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Інформація про автора:

Масич Світлана Юрївна: ORCID: 0000-0003-4114-7941; masychsya@gmail.com, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди; вул. Алчевських, 29, м. Харків, 61000, Україна.

У статті визначаються особливості педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладачів закладів вищої освіти у процесі неперервної освіти. Педагогічне сприяння визначаємо як систему цілеспрямованої спільної діяльності наставників і викладачів, спрямованої на підвищення ефективності їхнього особистісно-професійного саморозвитку в різних видах професійної діяльності. Визначено закономірності (ентропійної рівноваги розвитку людини; обумовленості вектору особистісно-професійного саморозвитку культурно-освітнім середовищем закладу вищої освіти тощо) й принципи (ефективності й фасилітації; активності, визначення мети й діалогічності; розвитку і мотиваційної обумовленості; суб'єктності тощо) даного процесу. Зазначено, що закономірності педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача будуть детерминувати відповідні принципи як ключові твердження щодо природи, властивостей і особливостей досліджуваної реальності; визначатимуть спрямованість, концептуальність особистісно-професійного саморозвитку викладача у процесі неперервної освіти.

Ключові слова: особистісно-професійний саморозвиток, педагогічне сприяння, викладач закладу вищої освіти, закономірності, принципи.

Масич С. Ю. «Особенности педагогического содействия личностно-профессиональному саморазвитию преподавателя высшей школы».

В статье описаны особенности педагогического содействия личностно-профессиональному саморазвитию преподавателей высших учебных заведений в процессе непрерывного образования. Педагогическое содействие определяем как систему целенаправленной совместной деятельности наставников и преподавателей, направленную на повышение эффективности их личностно-профессионального саморазвития в различных видах профессиональной деятельности. Определены закономерности (энтропийного равновесия развития человека; обусловленности вектора личностно-профессионального саморазвития культурно-образовательной средой учреждения высшего образования и т.д.) и принципы (эффективности и фасилитации; активности, определения цели и диалогичности, развития и мотивационной обусловленности; субъектности и т.д.) данного процесса. Указано, что закономерности педагогического содействия личностно-профессиональному саморазвитию преподавателя будут детерминировать соответствующие принципы как ключевые утверждения относительно природы, свойств и особенностей исследуемой реальности; определять направленность, концептуальность личностно-профессионального саморазвития преподавателя в процессе непрерывного образования.

Ключевые слова: личностно-профессиональное саморазвитие, педагогическое содействие, преподаватель учреждения высшего образования, закономерности, принципы.

S. Masych "The features of pedagogical assistance to the personal and professional self-development of a university teacher".

The article describes the features of pedagogical assistance to the personal and professional self-development of university teachers in the process of lifelong education. Pedagogical assistance is defined as a system of targeted joint activities of mentors and teachers aimed at improving the effectiveness of their personal and professional self-development in various types of professional activities. The paper defines the laws (entropic equilibrium of human development; the conditionality of the vector of personal and professional self-development by the cultural and educational environment of the institution of higher education, etc.) and the principles (efficiency and facilitation; activity, definition of the goal and dialogue, development and motivational conditionality; subjectivity, etc.) of this process. It is indicated that the regularities of pedagogical assistance to the personal-professional self-development of a teacher will

determine the relevant principles as key statements regarding the nature, properties and features of the reality being studied; and will define the direction and conceptuality of personal and professional self-development of the teacher in the process of continuous education.

Keywords: personal and professional self-development, pedagogical assistance, teacher of a higher education institution, regularities, principles.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні і трансформаційні процеси, що відбуваються у світі, актуалізують зміну освітньої парадигми, згідно якій основний акцент зміщується на особистість майбутнього фахівця, його професійне становлення й особистісне зростання. А це можливо лише за умови, якщо ті, хто займаються підготовкою майбутніх фахівців, мають високий рівень самоактуалізованості, готовності до саморозвитку та самовдосконалення.

Саморозвиток особистості є дуже складним видом діяльності і потребує здійснення зовнішнього впливу, спрямованого на розширення і збагачення наявних знань і умінь, корекції і вдосконалення навичок, розвитку здібностей. Цей зовнішній вплив можна відобразити терміном «сприяння», що має досить різноманітні визначення.

Викладачі закладів вищої освіти є самодостатніми, освіченими, здібними людьми. Їхній розвиток в основному зумовлений внутрішніми мотивами, зовнішніми обставинами і соціальним середовищем. Крім того, діяльність викладачів значною мірою визначається публічністю їх роботи, а також величезними можливостями соціальної взаємодії, що накопичуються в роки професійної діяльності. У такому випадку доречно говорити про педагогічне сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладачів закладів вищої освіти.

Мета статті – визначити особливості педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача закладу вищої освіти.

Аналіз останніх досліджень. У сучасних наукових дослідженнях розглядаються проблеми педагогічного і психолого-педагогічного сприяння і супроводу особистісно-професійного саморозвитку педагога, зокрема в працях Є. Барбіної, К. Бриль, Л. Данюшиної, В. Ільчук, В. Савицької, Т. Суценко, І Цимбалюка, О. Шевчишиної та інших. Значна увага вчених приділяється також розробці питань соціально-педагогічного сприяння і супроводу саморозвитку викладача (І. Василенко, Л. Василенко, Т. Вековцева, Т. Єфремова, А. Рижанова та інших).

Основна частина. Поняття «сприяння» має досить різноманітні визначення. Психологи розглядають це поняття в контексті сприяння розвитку тих людей, які мають будь-які проблеми, як правило, це або діти різних вікових періодів, або люди з обмеженими можливостями. При цьому, поряд зі сприянням, нерідко використовуються поняття «підтримка» і «супровід». Отже, в психологічній науці застосування цих термінів є виправданим, коли вказується на присутність поруч з об'єктом сприяння будь-якої особи, функціями якої є допомога, супровід, підтримка, фасилітація, взаємодія тощо.

У педагогіці сприяння трактується як певна діяльність, що передбачає надання комусь або в чомусь допомоги, а також «діяльність педагога зі створення зовнішніх умов для появи умов внутрішніх психологічних, які приводять особистість до активного цілеспрямованого саморозвитку та самоосвіти, до збереження свого здоров'я, до зміцнення внутрішньої самозахищеності» [1, с. 29].

Нам імпонує позиція Т. Єфремової, яка «сприяння» визначає як «спільну дію, співучасть» [2]. Незважаючи на те, що таке значення не часто використовується в педагогіці, на нашу думку, воно досить точно відображає сенсове навантаження цього поняття. Крім того, прямим аналогом терміну «сприяння» в грецькій мові є слово «синергія», яке є часто вживаним, і означає узгоджену взаємодію частин [3]. Отже, можна сказати, що сприяння – це спільні дії для досягнення спільної мети.

У своєму дослідженні Т. Вековцева [4] розглядає «соціально-педагогічне сприяння» як систему цілеспрямованих, необхідних і узгоджених дій тьюторів і викладачів, спрямованих на розвиток особистості і професійних компетенцій викладачів.

Отже, на аналіз наукових праць дозволяє визначити педагогічне сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача у процесі неперервної освіти як систему цілеспрямованої спільної діяльності наставників і викладачів, спрямовану на підвищення ефективності їхнього саморозвитку в різних видах професійної діяльності.

В. Ільчук [5] представляє цілісний процес педагогічного сприяння викладачам у вигляді моделі, особливістю якої є опора на системно-діяльнісну парадигму, що реалізується в умовах внутрішньовузівського підвищення кваліфікації. Дослідниця визначає педагогічні умови професійного саморозвитку викладачів фахових дисциплін аграрних ЗВО, а саме: 1) формування ціннісно-мотиваційних установок на необхідність професійного саморозвитку як умови конкурентоздатності викладача; 2) організація самоосвіти викладачів для підвищення їхньої психолого-педагогічної компетентності; 3) самовиховання професійних якостей для саморозвитку та вироблення індивідуального стилю викладацької діяльності; 4) самопідготовка викладачів фахових дисциплін до інноваційної педагогічної діяльності як форми самореалізації.

О. Ігнатюк [6] стверджує, що головним механізмом саморозвитку як цілеспрямованої дії людини є вирішення суперечностей між властивостями, якостями особистості та об'єктивними вимогами професійної діяльності, що склалися, а також розв'язання творчих задач, що постійно ускладнюються. Конкретизація цих суперечностей проявляється в такому: по-перше, рушійною силою розвитку виступає суперечність між потребами особистості та реальними можливостями їх задоволення, що постійно зростають; по-друге, у саморозвитку – суперечність між усвідомленням особистістю власного соціального призначення та реальними можливостями його здійснення (суперечність між собою-бажаним і собою-реальним); по-третє, у процесі розвитку особа розглядається як об'єкт процесу, у процесі саморозвитку – як суб'єкт, як активний творець себе.

Саморозвиток завжди детерміновано зсередини власною потребою і духовною спрямованістю особистості, які названі вище дослідники вважають реальними мотиваційними чинниками саморозвитку. Фундаментальною умовою професійного розвитку педагогів є усвідомлення ними необхідності зміни, перетворення свого внутрішнього світу, пошуку нових можливостей самоздійснення в педагогічній діяльності, тобто підвищення рівня професійної самосвідомості. Багатство, різнобічність і емоційна насиченість педагогічної діяльності спонукають викладача до вивчення себе як професіонала. Викладач усвідомлює професіонально значущі якості,

переживає почуття задоволеності або незадоволеності своєю працею, встановлює відповідність «образу Я» ідеальному образу себе як педагога. «Образ Я» викладача є узагальненою системою уявлень суб'єкта про себе, що утворюється в результаті процесу усвідомлення себе в трьох взаємодоповнювальних системах та тих, що взаємоперетинаються: у педагогічній діяльності, педагогічному спілкуванні та особовому розвитку. Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників можлива зміна «образу Я». Усвідомлена потреба в тому або іншому виді діяльності формує внутрішній настрій (мотив) на цілеспрямовану перетворювальну діяльність [6].

Учена зазначає, що розуміння особистісно-професійного розвитку педагога сьогодні дозволяє розглядати його як підсумок професійно-педагогічної підготовки, як отримання індивідуальності, неповторності, духовності, суб'єктності. Це виявляється: по-перше, у здібності до самостійного осмислення і трактування педагогічних процесів; по-друге, у доцільності, обґрунтованості, свободі дій у ситуаціях виховання і навчання; по-третє, в оригінальності вибору і поєднання засобів, форм, позицій, прийомів діяльності; по-четверте, в умінні усвідомлено впливати на зміну ситуації, в якій ця діяльність здійснюється [6].

М. Євтух указує, що саморозвиток є показником суб'єктності викладача на всіх етапах його неперервної педагогічної освіти. Утім, саморозвиток викладача в професійній діяльності є сутнісним соціокультурним проявом процесів самоорганізації особи, невід'ємною людською цінністю і потребою, направленою до ідеалу, результатом власного свідомого визначення мети [7].

Для обґрунтування теорії педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача закладу вищої освіти у процесі неперервної освіти необхідно визначити відповідні цьому процесу закономірності й принципи. Однак, згідно з логікою наукового пошуку, необхідно визначити власну позицію з цього питання, уточнивши суть таких понять, як «закон», «закономірності» й «принципи», їх співвіднесення та підпорядкованість. Так, спираючись на думку В. Тугаринова, розглядаємо суть категорій «закономірність» і «закон», обґрунтовуючи, що «закон ... є певна сторона закономірності, вужча за своїм змістом ... Закономірність є єдністю законів» [7, с. 132].

Крім того, вчений визначив різницю між принципами і законом, запропонувавши розмежувати їх за двома підставами:

за змістом відмінність полягає в тому, що принцип формулює одну, окрему властивість речей, а закон формулює зв'язок між двома або декількома властивостями, а також принцип є найбільш загальним станом науки, що лежить в основі низки законів, пов'язаних із ним і підлеглих йому фактично і логічно;

за формою – закон виражається у вигляді судження, а принцип у вигляді поняття [7, с. 134-135].

Вважаємо за доцільне також розглянути позицію педагогів щодо співвідношення закономірностей і принципів. Так, наприклад, В. Краєвський стверджує, що принципи не мають самостійного значення, а висловлюють в нормативній формі суть закономірності [8, с. 44]. Автор вказує, що педагогічні закономірності не дають чітких вказівок для практиків, а принципи, що виражаються в категоріях діяльності, забезпечують практику необхідними орієнтирами. При цьому закономірності висловлюють існуючі зв'язки між створюваними умовами і результатами, а принципи – узагальнений план педагогічної діяльності. Отже, учений пропонує спочатку виявити закономірності, а потім розробляти принципи.

На нашу думку, логічніше спиратися на вищезазначену позицію, згідно з якою закономірності педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача закладу вищої освіти будуть детермінувати відповідні принципи як «ключові твердження щодо природи, властивостей і особливостей досліджуваної реальності» [9]. У цьому випадку закономірності визначатимуть спрямованість, концептуальність особистісно-професійного саморозвитку викладача у процесі неперервної освіти. Вони визначають вектор діяльності викладачів закладу вищої освіти щодо розкриття внутрішніх механізмів, ресурсів і потенціалу їхнього розвитку.

Вважаємо за необхідне структурувати закономірності за трьома групами:

1. *Зовнішні*, що виражають існуючу обумовленість, а саме:

закономірність ентропійної рівноваги в розвитку людини передбачає врахування у процесі педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладачів різниці у ступені їхньої свободи і зовнішньої організованості при здійсненні діяльності;

культурно-освітнє середовище закладу вищої освіти задає вектор особистісно-професійного саморозвитку викладачів, оскільки воно зумовлює розвиток і саморозвиток всіх суб'єктів педагогічного процесу.

2. *Внутрішні обов'язкові закономірності: зумовленість зовнішніх і внутрішніх ресурсів людини*. Внутрішні ресурси є запасом автономії (суб'єктності) людини, тобто дають можливість в разі потреби, існування людини без підтримки соціуму. Однак, володіючи багатими внутрішніми ресурсами, не можна бути впевненим, що їх запас міцний і довговічний. Все живе постійно змінюється, крім того, змінюється оточення людини, тому, якщо вона не розвивається, то деградує. Це положення однаково справедливо як до особистісного розвитку, так і професійного.

Багато джерел саморозвитку перебуває в зовнішньому середовищі (соціумі, оточуючому світі). Це детерміновано ставленням людини до оточуючого світу: вороже, агресивне ставлення виснажує внутрішні ресурси, забираючи енергію і сили, і навпаки, позитивне ставлення надає внутрішнім ресурсам сили й енергії. Сильні емоції (натхнення, здивування, бажання, захоплення тощо) є джерелами енергії, джерелами саморозвитку. А такі сильні емоції людина отримує тільки у взаємодії з соціумом. При цьому втрата зовнішніх джерел призводить до втрати внутрішніх, і, навпаки, збагачення зовнішніх сприяє поступовому посиленню внутрішніх. Слід також зазначити, що обсяг внутрішніх ресурсів безпосередньо впливає на здатність людини відновлювати зовнішні ресурси в разі їх втрати. Таким чином, внутрішні ресурси забезпечують суперадаптацію і стресостійкість викладачів [10].

Отже, для викладача закладу вищої освіти дуже важливо перебувати в комфортному зовнішньому середовищі, що забезпечує його потреби; здійснювати з ним взаємообмін. Чим більше зовнішніх ресурсів, тим сильніші внутрішні, чим сильніші внутрішні ресурси, тим простіше збільшувати зовнішні.

Ставлення людини до особистісно-професійного саморозвитку в процесі неперервної освіти детерміновано соціальними очікуваннями. Викладачі закладу вищої освіти поряд із державними вимогами до виконання власних професійних обов'язків, орієнтуються на очікування найближчого оточення до того, що і як вони роблять. Такі

очікування в психології прийнято називати соціальними. До найближчого оточення відносяться керівництво кафедри і факультету, колеги, студенти.

3. *Внутрішні закономірності*, що забезпечують ефективність саморозвитку:

викладачі, в яких переважають мотиви досягнення, схильні планувати своє майбутнє на великі проміжки часу. Вони прагнуть досягти в своєму житті більшого, ніж мають, схильні до проектування життєвого успіху, постановки цілей;

полісистемність професійної діяльності викладачів детермінує моделювання індивідуальних траєкторій особистісно-професійного саморозвитку: єдність координаційної, управлінської й організаційної діяльності керівників, підтримуючої і спрямовуючої діяльності наставників; виконавчої і творчої діяльності самих викладачів. У такій взаємодії може вибудовуватися індивідуальна траєкторія особистісно-професійного саморозвитку викладача з урахуванням інтересів всіх учасників взаємодії.

Вищезазначені групи закономірностей реалізуються в педагогічній практиці за допомогою принципів, які представляють собою певні вимоги, дотримання яких є обов'язковим для всіх, хто здійснює подібну діяльність. Також слід зазначити, що при обґрунтуванні таких вимог доцільно спиратися на такі критерії: об'єктивність (формулювання принципу на основі об'єктивно існуючих закономірностей); орієнтованість (орієнтація принципу на вирішення певних суперечностей або будь-яких педагогічних завдань); системність (обумовлює вимоги до всіх компонентів педагогічної системи); аспектність (передбачає можливість вдосконалення необхідного феномену); взаємодоповнення (взаємозв'язок між принципами у вигляді доповнення один одного, але не заміна одне одним).

Провідним визначаємо принцип оптимального поєднання ентропії і негентропії особистісно-професійного саморозвитку викладача закладу вищої освіти, що розробляється на основі системно-синергетичного підходу. Згідно з цим принципом саморозвиток особистості може здійснюватися як спонтанно, так і системно, що часто обумовлено зовнішніми обставинами. Наприклад, введення нових вимог до викладачів або педагогічне доручення передбачає освоєння нового матеріалу, і викладач починає планувати

власну діяльність і потім здійснює її з різною мірою успішності. У такому випадку необхідно говорити про організований, системний саморозвиток, тому що є цілі, є план роботи, за яким і здійснюється осягнення і освоєння нового, раніше невідомого. Описані варіанти, як правило, сприяють системному саморозвитку.

Загальнопедагогічними принципами у процесі педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладача закладу вищої освіти є принципи зовнішнього впливу (сприяння, управління, створення умов) на особистісно-професійний саморозвиток викладачів закладу вищої освіти у процесі неперервної освіти. Специфічними принципами в такому випадку будуть принципи особистісно-професійного саморозвитку викладачів. Іншими словами, кожен принцип зовнішнього педагогічного сприяння спирається на життєві принципи викладачів, які необхідно обов'язково враховувати при організації досліджуваного процесу. Життєвими принципами викладачів вважаємо життєву позицію особистості, що відображає її соціальну, суспільну природу, яка визначає поведінку і характер його дій (активність, соціальна адаптивність, творчий настрій, цілеспрямованість, наполегливість, вимогливість, прагнення до самовдосконалення тощо).

Принцип оптимального поєднання ентропії і негентропії особистісно-професійного саморозвитку викладачів на основі праксеологічного підходу детермінує на рівні соціально-педагогічних принципів – принцип ефективності та фасилітації; на рівні специфічних принципів – принципи активності, визначення мети й діалогічності.

Принцип ефективності особистісно-професійного саморозвитку визначається за такими параметрами, як оптимальність, якість і результат (І. Колеснікова, Є. Титова, Т. Сергеева), і в трьох площинах: особистісній (розвиток здібностей, особистісних якостей, фізичних і психічних сил), соціальній (розвиток комунікативних здібностей, умінь і навичок, в збагаченні культури суспільства) та педагогічній (прискорення розвитку особистості).

Практичне застосування принципу фасилітації (to facilitate – полегшувати, сприяти, створювати сприятливі умови) при наданні педагогічного сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладачів закладу вищої освіти може забезпечити стійкі позитивні результати, а саме: зміна ставлення

до неперервної освіти, підвищення її значущості та привабливості; наявність духовного продукту, вираженого метою; розвиток позитивної самооцінки викладачів, що, в свою чергу, стимулює пошук ними нових форм, методів і засобів власного розвитку; прояв позитивних емоцій, які є профілактикою «емоційного вигорання» викладачів; відкриття нових ідей використання потенціалу неперервної освіти.

Використання акмеологічного підходу стало підґрунтям для виділення серед загальнопедагогічних принципів – принципи розвитку і мотиваційної обумовленості, а серед специфічних – принципи суб'єктності та інтересу.

Основними характеристиками принципу розвитку є такі положення діалектики: розвиток здійснюється за різними сценаріями: по спіралі (заперечення заперечень), революційно й еволюційно; перетворення кількості в якість; взаємозв'язок усіх сторін кожного явища. Розвиток відбувається і закріплюється у відповідних діях, вчинках.

На нашу думку, педагогічний розвиток здійснюється в різних способах спілкування, що має неперервний характер. А тому, чим більше у викладача можливостей реалізувати різні способи спілкування, тим більше він розвивається.

Принцип суб'єктності передбачає розгляд суб'єкта як активної, діючої людини, яка конструє власне буття через пізнання і діяльність. Основні характеристики цього принципу такі: джерело розвитку суб'єктності в рефлексії (П. Шарден); зміна ставлення до себе, своєї життєдіяльності дозволяє людині в більшій мірі самостійно розпоряджатися власним життям; людина здатна створювати

умови для розкриття своїх можливостей і ресурсів; самоорганізація людини переходить у самоконтроль (за В. Слободчиковим); незалежність мислення дозволяє здійснювати незалежні вчинки.

Загальнопедагогічний принцип мотиваційної обумовленості саморозвитку викладача закладу вищої освіти передбачає, що ефективність діяльності, спілкування в процесі взаємодії та ставлення людини до себе, інших людей і оточуючого світу пов'язані з якістю емоцій взагалі та з позитивними емоціями зокрема. У цьому сенсі саморозвиток має супроводжуватися позитивними емоціями, що обумовлює формування стійкої мотивації до цього процесу.

Принцип інтересу можна розглядати як частину мотиваційної обумовленості саморозвитку досліджуваного процесу, оскільки діяльність в основному завжди здійснюється довготривало, систематично і супроводжується цілеспрямованим інтересом і сильною мотивацією. Отже, у такому випадку, можна спиратися лише на принцип мотиваційної обумовленості.

Висновок. Отже, педагогічне сприяння особистісно-професійному саморозвитку викладачів закладів вищої освіти у процесі неперервної освіти можна визначити як систему цілеспрямованої спільної діяльності наставників і викладачів, спрямовану на підвищення ефективності їхнього саморозвитку в різних видах професійної діяльності. Теоретичне обґрунтування даного процесу передбачає визначення відповідних закономірностей, що детермінують відповідні принципи як «ключові твердження щодо природи, властивостей і особливостей досліджуваної реальності».

Список використаних джерел

1. Кон И. С. В поисках себя. Личность и её самосознание / И. С. Кон. – М. : Политиздат, 1984. – 395 с.
2. Ефимова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толковый словообразовательный словарь : в 2 т. / Т. Ф. Ефимова. – М. : Русский язык, 2000. – 1210 с.
3. Хакен Г. Синергетика / Г. Хакен; под ред. Ю. Л. Климонтовича, С. М. Осовца. – М. : Мир, 1980. – 404 с.
4. Вековцева Т. А. Социально-педагогическое содействие саморазвитию преподавателей вуза в культурно-досуговой деятельности : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 – теория, методика, организация социально-культурной деятельности / Т. А. Вековцева ; ФГБОУВО «Челяб. гос. ин-т культуры». – Челябинск, 2015. – 390 с.

5. Ільчук В. В. Педагогічні умови професійного саморозвитку викладачів фахових дисциплін у вищих аграрних навчальних закладах : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти / В. В. Ільчук ; Вінниц. держ. пед. ун-т ім. Михайла Коцюбинського. – Вінниця, 2016. – 254 с.

6. Ігнатюк О. Теоретичний аспект творчого саморозвитку викладача / О. Ігнатюк // Педагогічні науки. – 2011. – Вип. 3. – С. 17-21.

7. Євтух М. Б. Педагогічна діяльність / М. Б. Євтух // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – Київ : Юрінком Інтер, 2008. – С. 640-641.

8. Тугаринов В. П. Законы объективного мира, их познание и использование / В. П. Тугаринов. – Л. : ЛГУ, 1954. – 195 с.

9. Краевский В. В. Педагогическая теория: Что это такое? Зачем она нужна? Как она

делается? / В. В. Краевский. – Волгоград : Перемена, 1996. – 85 с.

10. Социокультурная методология развития российского общества. Заседание № 1. Специфика социокультурных исследований // Рубежи. – 1996. – № 5. – С. 55-69.

11. Лийв Э. Х. Инфодинамика. Обобщённая энтропия и негэнтропия / Э. Х. Лийв. – Таллин : [б. и.], 1998. – 200 с.

References

1. Kon, IS 1984, *V poiskah sebja. Lichnost i ejo samosoznanie*, [Looking for yourself. Personality and Self-Consciousness] Politizdat, Moskva.

2. Efemova, TF 2000, *Novyj slovar russkogo jazyka. Tolkovyj slovoobrazovatelnyj slovar*, [New dictionary of the Russian language. Explanatory dictionary of words] Russkij jazyk, Moskva.

3. Haken, G 1980, *Sinergetika*, [Synergetics] Mir, Moskva.

4. Vekovceva, TA 2015, ‘Socialno-pedagogicheskoe sodejstvie samorazvitiyu prepodavatelej vuza v kulturno-dosugovoj dejatel’nosti’ [Social and pedagogical assistance to the self-development of university teachers in cultural and leisure activities], Doct.ped.n. thesis, Federalnoe gosudarstvennoe bjudzhetnoe obrazovatel’noe uchrezhdenie vysshego obrazovanija Cheljabinskij gosudarstvennyj institut kultury, Cheljabinsk.

5. Ilchuk, VV 2016, ‘Pedagogicheskie umovy profesiinogo samorozvytku vykladachiv fakhovykh dystsyplin u vyshchyx ahrarnyx navchalnykh zakladakh’ [Pedagogical conditions of professional

self-development of teachers of professional disciplines in higher agricultural educational institutions], Kand.ped.n. thesis, Vinnytskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, Vinnytsia.

6. Ihnatiuk, O 2011, ‘Teoretychnyi aspekt tvorchoho samorozvytku vykladacha’ [Theoretical aspect of creative self-development of a teacher], *Pedahohichni nauky*, iss. 3, pp. 17-21.

7. Ievtukh, MB 2008, ‘Pedagogicheska diialnist’ [Pedagogical activity], in Kremen, VH (ed.), *Entsyklopediia osvity*, Akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Yurinkom Inter, Kyiv, pp. 640-641.

8. Tugarinov, VP 1954, *Zakony obektivnogo mira, ih poznanie i ispolzovanie* [The laws of the objective world, their knowledge and use], Leningradskij gosudarstvennyj universitet, Leningrad.

9. Kraevskij, VV 1996, *Pedagogicheskaja teorija: Chto jeto takoe? Zachem ona nuzhna? Kak ona delaetsja?* [Pedagogical theory: What is it? Why is it needed? How is she done?], Peremena, Volgograd.

10. ‘Sociokulturnaja metodologija razvitija rossijskogo obshhestva. Zasedanie № 1. Specifika sociokulturnyx issledovanij’ [Socio-cultural methodology of the development of Russian society. Session 1. Specificity of sociocultural research] 1996, *Rubezhi*, no. 5, pp. 55-69.

11. Lijv, JeH 1998, *Infodinamika. Obobshhjonaja jentropija i negjentropija*, [Infodynamics. Generalized entropy and negentropy] Tallin.

Стаття надійшла до редакції 03.09.2018р.